

Getuigenissen digitaal doorzoekbaar

DB2012 nr 1 - tekst en beeld Erik Bouwer

Het digitaliseren van erfgoed dient allerlei doelen: vastleggen, beschikbaar stellen en doorzoekbaar maken. Fysiek erfgoed kan je bezoeken en documenten zijn gemakkelijk doorzoekbaar te maken. Maar wat doe je met getuigenissen van overlevenden?

'In geen enkel westers land is zo'n hoog percentage van de Joden omgekomen als in Nederland'. Deze eerste uitspraak is afkomstig van Selma Leydesdorff, betrokken bij de uitvoering van een oral history project voor Stichting Sobibor. Tegenover die uitspraak staan YouTube-filmpjes, "waarin te zien is hoe iemand met een geloofwaardige BBC-commentaarstem en een filmcamera door Sobibor loopt, en aan het eind van het filmpje bewijs aanvoert waarmee de Holocaust wordt ontkend", aldus Mirjam Huffener (foto rechts), betrokken bij dezelfde stichting.

Beide uitspraken maken duidelijk dat zorg voor ons erfgoed van belang is. Het is een collectief geheugen dat goed moet functioneren. Er wordt daarom hard gewerkt aan bijvoorbeeld de bundeling van alle programma's en collecties, onder andere door oorlogsbronnen.nl, waarmee het gebruik van alle Tweede Wereldoorlog-collecties wordt bevorderd. Het netwerk wil één digitale zoekingang tot alle relevante collecties ontwikkelen voor professionele onderzoekers en het brede publiek. Ook aan de basis wordt ons collectief geheugen nog steeds uitgebreid, onder meer door de getuigenissen van overlevenden en nabestaanden vast te leggen.

Aanvulling

De getuigenissen kunnen, zeker wanneer ze in videoformaat zijn opgenomen, een aanvulling zijn op de collecties van de Nederlandse fysieke instellingen gericht op erfgoed uit WOII – de kampen Vught, Westerbork en Amersfoort. Die fysieke instellingen zelf hebben een handicap, aldus Harry Ruijs (foto onder), directeur van Kamp Amersfoort: "Het beeld van vroeger kan niet meer ter plekke opgeroepen worden. De kampen zijn na de oorlog afgebroken. In Kamp Vught is een halve barak minutieus nagebouwd, maar daarmee realiseer je maar een beperkte representatie. De sfeer kan je er niet mee terughalen. Voor Kamp Amersfoort geldt bovendien dat er inmiddels geen ruimte meer is om onderdelen te herstellen."

Getuigenissen zijn een belangrijke aanvulling in de collecties van de instellingen, maar zijn anders dan documenten. Ze zijn subjectief – het gaat om gestructureerde interviews, waarbij de uitspraken van getuigen niet worden weersproken of getoetst – en ze zijn moeilijk doorzoekbaar in tegenstelling tot geschreven documenten. Uitdagingen voor Kamp Amersfoort en Stichting Sobibor.

Proces als aanjager

Het vastleggen van de getuigenissen ging bij Stichting Sobibor hand in hand met nadenken over representatie

en ontsluiting. Mirjam Huffener kwam in 1999 in aanraking met een getuigenissenproject in Vught. Ze legt uit: "In 1943 zijn er twee enorme kindertransporten geweest vanuit Kamp Vught direct naar Sobibor. Daar zat familie van mij bij, ik heb gevraagd of ik het boek dat uitkwam mocht vormgeven. Uit dat project kwamen ook interviews, lespakketten en een documentaire voort. Zo ben ik het erfgoed ingerold: ik ben mij gaan bezighouden met de vormgeving van erfgoedprojecten als geheel."

Later kwam voor Stichting Sobibor het proces tegen voormalig kampbewaker **Demjanjuk** aan de orde. Voor een berechting in Duitsland was het nodig dat er voldoende medeaanklagers waren en daarvoor werd ook gezocht onder de leden van de Stichting. Die kon goed inzichtelijk maken welke personen in het kamp verbleven in de tijd van Demjanjuk en wie daarvan overlevenden of nabestaanden waren. Huffener: "Het gaat uiteindelijk om mensen die in de oorlogsperiode erg jong waren, die vaak ondergedoken hebben gezeten."

Ontsluiting

Om de groep getuigen voor te bereiden is besloten om alle betrokkenen te laten interviewen door historica en onderzoeker **Selma Leydesdorff**. Het videomateriaal dwong de betrokkenen na te denken over het ontsluitingsvraagstuk. Huffener: "Je kunt er een documentaire van maken, maar wat laat je dan zien van het verzamelde materiaal? En wat gebeurt er met zo'n documentaire? Een website heeft als voordeel dat mensen uit alle delen van de wereld toegang kunnen krijgen tot het materiaal en dat de afstand tot bepaalde onderwerpen veel kleiner kan worden gemaakt: met name wanneer het materiaal doorzoekbaar wordt gemaakt. Ook enkele van de subsidiënten van het project stelden de doorzoekbaarheid als eis. Zo zijn de interviews die in het kader van het rijksbrede project **erfgoed van de oorlog** zijn opgenomen allemaal opgeslagen in een digitaal archief van DANS."

Voorbeelden

Op dat moment was 'erfgoed van de oorlog' echter al beëindigd en Huffener ging voor de ontsluiting daarom op zoek naar voorbeelden van andere websites. Ze stuitte onder meer op '**rotterdam4045**'. Daar werd voor de ontsluiting van een interviewcollectie gebruik gemaakt van spraakherkenning, waarbij onder meer de Human Media Interaction groep van de Universiteit Twente betrokken was in een project van NWO (**access to oral history**). Zo kwam Huffener uiteindelijk uit bij Arjan van Hessen, een specialist op het gebied van spraaktechnologie, die ook weer bekend bleek te zijn met Selma Leydersdorff. Door de inzet van spraaktechnologie zijn de getuigenissen over Sobibor nu volledig doorzoekbaar op een **speciale website**. Het betekent dat een enorme collectie videomateriaal beschikbaar komt voor het publiek, maar ook voor diepgaand onderzoek. Om te voorkomen dat je alleen kunt zoeken in een te grote hoeveelheid materiaal heeft Huffener gekozen voor een onderverdeling in thema's. Er kan ook binnen die thema's gezocht worden op begrippen of namen.

Zie ook het artikel '**Oral history ontsluiten met spraaktechnologie**' elders in dit nummer.

Houdbaarheid

Het is de bedoeling om het materiaal van Stichting Sobibor over een aantal jaren over te dragen aan het Joods Historisch Museum. Bij de opbouw van de website heeft Huffener rekening gehouden met de structuur van het Shoah Visual History foundation-project, van onder meer Steven Spielberg, waarin nu bijna 52.000 interviews in 32 talen zijn opgenomen, tezamen meer dan 100.000 uur of 135 terabytes. Een groot deel daarvan is doorzoekbaar gemaakt aan de hand van indexering met 50.000 trefwoorden. "Stichting Sobibor gaat er vanuit dat het eigen bestaan tijdelijk is en bereidt zich dus ook voor op die overdracht, bijvoorbeeld door aansluiting te zoeken met Oorlogsbronnen.nl van het NIOD."

Kamp Amersfoort heeft aanzienlijk meer interviewmateriaal dan Stichting Sobibor en dat maakt een andere inzet van spraaktechnologie noodzakelijk. Vanuit Kamp Amersfoort zijn bijna 100 interviews met oud-gevangenen vastgelegd op video met een gemiddelde duur van 2-2,5 uur. Transcriptie van alle interviews is geen haalbare kaart. Alleen de eerste vijf minuten van een interview worden wel uitgeschreven, om de

spraakherkenner te 'helpen'. Verder zijn de belangrijkste begrippen aan Telecats gegeven, zodat ook hier de technologie een handje wordt geholpen: de software herkent dan sleutelbegrippen beter. Verder is ook hier gekozen voor een indeling in thema's. Daarmee wordt het eerste interview geannoteerd en daarna wordt verder gekeken naar de effectiviteit van de gekozen aanpak – het project rondom het doorzoekbaar maken met behulp van spraaktechnologie begint nu.

Vindbaar?

Na het borgen en ontsluiten van het interviewmateriaal moet de nodige energie gestoken worden in het bekend maken. De bronnen worden niet geïndexeerd door Google en dus is het promoten van de content een kwestie van er voor zorgen dat de site zelf goed vindbaar is. Ruijs: "Het is bij vrijwel elk congres een vraag hoe houd je de herinnering levend als straks de laatste getuigen er zelf niet meer zijn." Het belang van oral history wordt wel enigszins door hem gerelativeerd: getuigenissen zijn de vastlegging van de herinnering van gebeurtenissen van ruim 67 jaar geleden, de verhalen van getuigen zijn niet altijd volkomen logisch en betrouwbaar. Dat de getuigen als bron feilbaar zijn, zegt aan de andere kant ook iets over de effecten van traumatische gebeurtenissen.

Educatie

Huffener merkt op dat alle erfgoedinstellingen zoals musea, NIOD en herinneringscentra, sterk onderling samenwerken. De website van Stichting Sobibor heeft geen educatief karakter. De onderwijswereld zal dus zelf iets met het materiaal moeten doen. Verder hoopt Huffener dat ontsluiting via Oorlogsbronnen.nl bijdraagt aan een goede vindbaarheid – via het Engels bijvoorbeeld ook voor mensen uit Polen. De samenwerking met bibliotheken is marginaal en jong, maar begint te komen.

"Het zou mooi zijn als je via de bibliotheek toegang krijgt tot de collecties; via Google kom je niet gemakkelijk in dit soort collecties terecht tenzij je goed hebt leren zoeken", aldus Huffener.

Ook Ruijs denkt na over educatie. "De oorlog is deel gaan uitmaken van de persoonlijke geschiedenis van steeds meer mensen, de belangstelling bij de jeugd neemt toe en er zijn steeds meer rondleidingen." Het herinneringscentrum heeft volgens Ruijs een driedelige missie: herinneren, bezinnen en leren. Die drie zijn idealiter aan elkaar gelinkt zodat er relaties tussen kampterreur en huidige conflictvraagstukken ontstaan, zoals pesten in de klas.

Erfgoed geholpen bij digitaal

Ruijs is overtuigd dat 'digitaal' het erfgoed kan helpen. "We moeten, zowel gezien de toekomst als met het oog op de aansluiting met de jongste generatie, met digitale middelen werken. Het biedt een unieke kans om allerlei activiteiten te ontwikkelen, zoals de interviews op basis van spraakherkenning. Maar we onderzoeken bijvoorbeeld ook of we een app kunnen ontwikkelen om kinderen bij te brengen – bijvoorbeeld via een simulatie – wat voor kwelling de **Rozentuin** was. Ook is er een deel van de loopgraaf hersteld, geopend door Armando, waarbij op de informatieborden gebruik wordt gemaakt van QR-codes, om extra informatie beschikbaar te maken. QR is goedkoop en je maakt gebruik van informatie die je toch al hebt."

Aansluiting

De interviews van Kamp Amersfoort komen straks beschikbaar via het glasvezelnet van Amersfoort en

Leusden- een opmerkelijke vorm van regionale ontsluiting, mede tot stand gekomen door Arjan van Hessen. Maar verder varieert de aansluiting met andere informatieleveranciers. Er wordt soms projectmatig samengewerkt met openbare bibliotheken, aldus Ruijs. Inderdaad: wanneer je breed genoeg zoekt op de website van de OB Amersfoort, kom je inderdaad op de site van Kamp Amersfoort terecht en via de OB-catalogus zelfs in de beeldbank van Archief Eemland. Wel bestaat er volgens Ruijs een jarenlange samenwerking met Archief Eemland: “Dat Archief ontsluit de informatie ook grondig. Ze hebben geparticipeerd bij de interviews, die het Archief ziet als bijdrage aan de collectievorming. Omdat de historie van Kamp Amersfoort ook betrekking heeft op de stad en de wijde omgeving, is er ook nauwe samenwerking met museum Flehite.”

Bibliotheken?

“Erfgoedinstellingen zouden aan de openbare bibliotheken, wegens hun enorme publieksbereik, geweldige partners kunnen hebben, maar de vooruitzichten zijn niet best”, aldus Chris Groeneveld, interim-manager en adviseur voor musea, archieven en bibliotheken. “Bij de digitalisering van erfgoed mankeert het aan samenwerking, een hardnekkig euvel dat SURF nota bene al in 1998 vaststelde. Daardoor ontbreekt het gedigitaliseerde erfgoedcollecties en collectie-items aan context – onderlinge verbanden met andere collecties – en blijft de gebruikswaarde van die digitale collecties ver achter bij de mogelijkheden. Tel daarbij op dat de digitalisering van openbare bibliotheken ook nog zeer gefragmenteerd is, en dan begrijp je waar we nu staan. Illustratief zijn de Historische Informatie Punten: allemaal anders, en, laat ik het zo zeggen, ze verrassen mij niet door hun kwaliteit.”

Stichting Sobibor is opgericht in 1999 door Jules Schelvis, overlevende van het vernietigingskamp **Sobibor**, Oost-Polen. Sobibor maakte met Belzec en Treblinka deel uit van de zogenaamde Aktion Reinhardt. In die drie kampen, die ver van de bewoonde wereld lagen, in dunbevolkte gebieden in het door nazi-Duitsland bezette Polen, werden in relatief korte tijd meer dan een miljoen mensen door vergassing vermoord. Daarbij werd gebruik gemaakt van de uitlaatgassen van oude Russische tankmotoren. In Sobibor, dat bestond van april 1942 tot november 1943, zijn 170.165 mensen vermoord: voornamelijk Joden, maar ook Roma en niet-Joodse Polen. Meer dan 34.000 joden waren afkomstig van doorgangskamp Westerbork. Het was het enige concentratiekamp van waaruit een geslaagde **ontsnapping** plaatsvond, in oktober 1943, van ongeveer driehonderd gevangenen. Daarna is het kamp snel gesloten en gesloopt door een groep Joden die speciaal voor dit werk uit Treblinka werd gehaald. Vanaf 1950 hebben er verschillende processen plaatsgevonden. Het laatste proces in Duitsland – tegen John Demjanjuk – dateert van 2009. De opbouw van erfgoed als collectief geheugen is belangrijk: het biedt bijvoorbeeld nieuwe of noodzakelijke perspectieven, zo licht Mirjam Huffener toe met een voorbeeld: “Uit het materiaal over de opstand in Sobibor blijkt dat het Oekraïense Joden waren die hebben meegewerkt aan die opstand. Ondanks het antisemitisme waren er ook niet-Joodse Polen en Oekraïners die mensen hebben geholpen **na de opstand**, terwijl er ook een indruk bestaat dat Polen sterk antisemitisch was – mede daardoor was het mogelijk voor de Duitsers om er ongestoord vernietigingskampen op te zetten. De Polen spreken nu dan ook bij voorkeur over een Duits nazi-kamp in Polen in plaats van een Pools kamp.” Dat andere beeld zou wat Huffener betreft beter naar voren komen als er budget zou zijn voor ontsluiting van dit stuk historie – ook in de richting van Polen – in de vorm van een documentaire.

[terug naar inhoud](#)